

A középkor végi mezővárosi vezetőréteg jellemzői és vizsgálatának módszertani kérdései

(Az Észak-magyarországi régió tanulságai)

GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS

Abstract. Characteristics of the Late Medieval Market Town Leadership and Methodological Issues in Its Study (Insights from the Northern Hungary Region)

This study examines the research opportunities and characteristics of the elite of late medieval market towns. The analysis of medieval market towns and their societies gained prominence in Hungarian historiography in the mid-20th century. However, after several decades of relative neglect, interest was renewed around the turn of the millennium, largely due to the work of András Kubinyi. The study of this topic is significantly hindered by a relative scarcity of sources; the most valuable information on this social stratum is found in the charters issued by market towns.

The study outlines the available sources and highlights the perspectives that can be utilized in understanding the leadership of market towns. Drawing primarily on sources from the northern Hungarian region, while also providing a national overview, it presents the key characteristics of this social group: their participation in town councils, property ownership, artisanal and trading activities, and the occasional inclusion of intellectuals within their ranks. It also raises the question of whether the nobility could have been an integral part of this leadership class.

The study provides examples to illustrate the importance of considering the varying economic backgrounds of different market towns (such as wine-producing, salt-mining, or trading towns), which played a crucial role in shaping the wealth of the market town elite.

Keywords: social history, medieval Kingdom of Hungary, medieval urban development, market town society

A jobbágyság történetével, azon belül a mezővárosokkal kapcsolatos kutatások viszonylag későn indultak meg a magyar középkortudományban. Elsőként gyakorlatilag Szabó István, majd Mályusz Elemér, később Fügedi Erik voltak azok, aki szisztematikusan, széles forrásbázist felhasználva és elemezve foglalkoztak az oppidumok kérdésével, és ezt úgy tudták megtenni, hogy sokakkal szemben sikerült kellőképpen távol tartaniuk magukat a történeti materializmustól is.¹ A kezdeti viszonylagos érdektelenségből következik, hogy a mezővárosok társadalmi rétegei, még inkább népességüknek az elitje viszonylag későn, akkor is csak esetleges jelleggel került a kutatás figyelmének középpontjába. A mezővárosi társadalommal kapcsolatos elemzések sokkal inkább törekedtek egyfajta átfogó kép kialakítására: főként arra keresték a választ, hogy e sajátos településtípus jobbági lakossága az oppidum adta gazdasági és jogi lehetőségeket kihasználva hogyan haladt előre a polgárosodás útján – már amennyiben előrehaladt egyáltalán –, valamint hogy a mezőváros milyen küldetést „teljesített be” a magyar gazdaság- és társadalomfejlődésben – már amennyiben „beteljesített” ilyet.

Nem véletlen, hogy a témával főként a marxista történetírás képviselői foglalkoztak legtöbbit, ők is általában rendszerszinten, a nagyobb összefüggéseket keresve s beillesztve azokat az osztályharc történeti-materialista logikai struktúrájába. Ráadásul sok esetben nem is a társadalom, hanem elsősorban a gazdaság oldaláról közelítették meg a kérdést, azaz a mezővárosi jobbágyság kézműipari és kereskedelmi tevékenységére koncentráltak leginkább.² Tegyük hozzá, hogy amennyiben volt valami haszna a megközelítési módjuknak, akkor ennek a korábban nem igazán jellemző gazdaságtörténeti nézőpontnak az elterjesztése mindenképpen annak tekinthető.

Üdítő kivételnek tekinthető ebből a szempontból Bácskai Vera témába vágó munkássága, aki karrierje elején még a középkori magyar mezővárosi fejlődést kutatta, s tett az 1960-as évek elején egy, a mai napig meghatározónak tekinthető kismonográfiát, valamint néhány fontos tanulmányt az asztalra, melyekben az *oppidumok* népességéről, csoportjairól, rétegeiről is érdemben szólt.³ Az 1970-es és 1980-as évektől kezdve a téma iránti kutatói érdeklődés jól láthatóan egyre inkább megcsappant, az mindinkább háttérbe szorult a magyar történettudományban. Ha voltak is hasonló vizsgálatok, azok leginkább a hely- és településtörténet-írás keretei között érintették a kérdést. Az 1990-es évektől szaporodtak meg ugyanis azok a többek között az egykori *oppidumok* középkori

¹ Az első átfogó jellegű munka a középkori magyar paraszti társadalomra: Acsády 1908. A mezővárosokról és társadalmi rétegeiről több alkalommal beszélt korai munkáiban Szabó István. Szabó 1938: 39–46, Szabó 1948. Az első, kifejezetten a mezővárosokra fókuszáló nagyobb léptékű tanulmányok azonban csak a század közepén íródtak. Mályusz 1953, Fügedi 1972.

² Ennek a marxista irányzatnak, azon belül gazdaságtörténeti érdeklődésnek az emblematisz figurája volt például Székely György. Székely 1961. A mezővárosok kutatástörténetére (valamint a marxista történetiszemléletnek a megjelenésére a témában) és történeti szerepüknek interpretációtörténetére lásd Gulyás 2009a, 2017: 17.

³ Bácskai 1964, 1965, 1971.

történetét is feldolgozó városmonográfiák és tanulmányok, amelyeket sokszor országosan is jól ismert, képzett középkorászok írtak. Munkáikban pedig rendszeresen és részletesen foglalkoztak társadalomtörténeti kérdésekkel is. Ezen publikációk egy része a dunántúli mezővárosokra terjedt ki, amelyek sorát a mai napig újabb és újabb művek egészítik ki. Ezek közül helyhiány miatt most csak néhány, társadalomtörténettel is mélyebben foglalkozó művet említenék meg: Pápa, Tata, Ikervár középkori történeti összefoglalóit.⁴ Az érdeklődés azonban az ország más mezővárosaira is kiterjedt. Ide sorolandó például a Miskolc monográfia-sorozat színvonalas első kötete, amelyben Draskóczy István, Gyulai Éva és Tóth Péter írta a vonatkozó részeket, számos társadalomtörténeti vonatkozású eredményt is felmutatva.⁵ Kifejezetten Óbuda polgárságáról Kanyó Ferenc írt több alkalommal is tanulmányt, hasonló és erőteljes társadalomtörténeti nézőpontból kiindulva.⁶ A kutatás az elmúlt nagyjából két évtizedben olykor regionális jelleget öltött. Itt mindenképp megemlíteném Petrovics Istvánnak a délkeleti országrészre kiterjedő vizsgálatait⁷ és Blazovich Lászlónak az Alföldre – főként a dél-Alföldre – vonatkozó kutatási eredményeit.⁸ Kolmann Örs László Gömör megyét vizsgálta a funkcionális városszemlélet alapján, kitérve az itt fekvő *oppidumok* lakóira is.⁹ Magam az ország északkeleti részével, azon belül is leginkább a Hegyalja és Máramaros mezővárosi fejlődésével és mezővárosi társadalmával foglalkoztam a legtöbbet.¹⁰ E rövid válogatás természetesen teljes mértékben szubjektív és korántsem teljes, a terjedelmi korlátok nem teszik lehetővé, hogy minden fontosabb szerzőt és művet megemlítsék. Csak azokra a munkákra utaltam elsősorban, amelyek a társadalomtörténeti szempontokat alkalmazták.

Ha az összefoglaló jelleggel készült szakirodalmat szeretnénk számba venni, az utóbbi évtizedekben Kubinyi András nevét kell elsősorban megemlíteni, hiszen ő volt az, aki újra behozta a tudományos köztudatba a középkori mezővárosok ügyét, bár valójában leginkább a mezővárosok gazdasági helyzete és a magyar településhálózatban betöltött szerepe volt az a probléma, amely felkeltette az érdeklődését. Munkásságának egyik legfontosabb eredménye hosszabb távon a középkori magyar települések fejlettségi szintjét mutató ún. centralitási pontrendszer kidolgozása lett, amelyet manapság a különféle középkori magyar településtípusok vizsgálata kapcsán a legfontosabb és

---

⁴ Kubinyi 1994; Solymosi 1996; Schmidtmayer 2011; Vajk 2021.

⁵ Tóth – Kubinyi (szerk.) 1996.

⁶ Kanyó 2015a, 2015b, 2016,

⁷ Széles körű, több településre (Temesvár, Lippa, Csanád) figyelmet fordító, sok esetben társadalomtörténeti irányú kutatásai közül most egyetlen, viszonylag friss tanulmányt említenék meg, melyben korábbi legfontosabb munkáit is felhasználja és hivatkozza. Petrovics 2022.

⁸ Blazovich 2002.

⁹ Kolmann 2004.

¹⁰ Gulyás 2013, 2014a, 2017.

leghatékonyabb eszközként tart számon a hazai várostörténet-írás.¹¹ Ebben a funkcionális megközelítmódban azonban a társadalomtörténeti szempontrendszer érthető módon csak kevésbé jelenhetett meg. Ennek ellenére is voltak azonban széles forrásbázison alapuló, átfogó jellegű kutatások a mezővárosi társadalom témájában az utóbbi egy-két évtizedben, amelyek főként az *oppidumok* önkormányzatisága és írásbelisége szemszögéből nézve elemezték a kérdést, vizsgálva ezek társadalmi hátterét is. Ennek kapcsán a saját, hegyaljai kutatásaim mellett Lakatos Bálint országos adatgyűjtésen alapuló monográfiáját és hatalmas adattárát említeném meg.¹² Kiemelendő mindezek mellett Szakály Ferencnek az 1990-es évek közepén megjelent gondolatébresztő monográfiája is, amely számos társadalomtörténeti problémát taglalt, azonban adatai főleg a mohácsi csatát követő időszakra vonatkoztak.¹³

A fentieket összefoglalva tehát nem lehet azt mondani, hogy a középkori mezővárosokkal ne foglalkozott volna a hazai történettudomány, azonban ez az érdeklődés a legtöbb esetben nem az *oppidumok* népességére, főként pedig nem az elitre irányult, ehelyett alapvetően településtörténeti indíttatású volt. Az a viszonylagos „népszerűtlenség”, amely úgy általában a magyar jobbágyságot és ezen belül még inkább a mezővárosi társadalmat is illeti, több tényezőre vezethető vissza. Az egyik ok, amely véleményem szerint meghatározza a fenti helyzetet, a források nyújtotta lehetőségekben rejlik. A teljes középkori jobbágyságra nézve ugyanis egyrészt kifejezetten nagyszámú oklevél áll rendelkezésünkre, azonban ezek általában hihetetlenül sematikusak és adatszegények. Ez egészen pontosan azt jelenti, hogy tömérdek, bizonyosan több tízezernyi középkori dokumentumban szerepelnek jobbágyok, köztük nagy számban mezővárosiak is, azonban ezzel fordított arányosságot mutat e források információtartalma: a legtöbb esetben ugyanis nem tudunk meg a parasztokról többet, mint a pusztá nevüket, azt is csak azért, mert különböző okokból igen gyakran foglaltak írásba a korban jobbágylistákat. És bár az ezekben olvasható tömérdek mennyiségű személynév is remek forrás a középkori jobbágyi társadalomra nézve, hiszen számos lényeges információt rögzítenek, felhasználásuk a kutatásban főként két ügyben lehet csak sikeres, megfelelő és szigorú módszertan mellett: ezek pedig a foglalkozási viszonyok és a paraszti migráció elemzése.¹⁴ Számos más, fontos társadalomtörténeti kérdésre ugyanakkor nem kaphatunk választ a segítségükkel. Úgy vélem, ez lehet az egyik oka a téma viszonylagos népszerűtlenségének is: a kutató ugyanis komoly erőbefektetéssel, hatalmas mennyiségű írott forrás átnézésével is csak viszonylag kevés új eredményre juthat a jobbágyi társadalomra nézve, ami nem teszi igazán népszerűvé az ilyen irányú munkálatokat.

¹¹ Az 1970-es évektől több tanulmányban dolgozta ki Kubinyi a szempontrendszerét, melynek a végeredménye egy, az ország nagy részére kiterjedő elemzés monografikus összefoglalása lett. Kubinyi 2000.

¹² Gulyás 2017, Lakatos 2019.

¹³ Szakály 1995.

¹⁴ Lásd további szakirodalommal: Gulyás 2008, 2009b, 2011a.

A másik ok, hogy kimondva vagy kimondatlanul, de mintha az lenne az elképzelés jelenleg a magyar középkortudományon belül, hogy Szabó Istvánnak a középkori paraszti társadalommal összefüggésben minden apró részletkérdésre figyelmet fordító, több évtizedes munkássága után a témáról már kevés újat lehetne mondani. A 20. század második felének meghatározó kutatója ugyanis a korabeli magyar jobbágyság jellemzőinek és történetének összes lényeges kérdésére kitért, a jobbágytelektől és földesúri járadékoktól kezdve a falusi önkormányzaton át egészen a paraszti migrációig gyakorlatilag mindenről volt mondanivalója – így pedig a mezővárosokról is.¹⁵ Hasonló mélységben szinte csak Bácskai Vera már említett kismonográfiája és néhány tanulmánya foglalkozott a középkori mezővárosi társadalommal.

Azaz a fentieket összefoglalva: ha a viszonylag informatív, különféle tized- és egyéb típusú jegyzékektől (kilenced, dika stb.) és a fennmaradt kisszámú urbáriumtól eltekintünk, amelyek sajnos kifejezetten ritkák a középkori forrásanyagban, csupán áttekinthetetlenül monumentális mennyiségű, egyúttal azonban roppant sematikus, érdemi információkat ritkán tartalmazó forrásbázist foghatunk vallatónak. Mivel úgy tűnik, hogy néhány kutató – főleg az említett Szabó István – az elmúlt évtizedekben már elvégezte azokat a kutatásokat, amelyeket ilyen feltételek mellett egyáltalán el lehetett végezni, erősen kérdésesnek tűnik, hogy lehetséges-e ezekből az írott dokumentumokból újdonságot hozó további érdemi következtetéseket kipréselni, meg lehet-e egyáltalán ilyen feltételek mellett haladni a korábbi eredményeket. Többek között ennek a helyzetnek és kétségeknek a következménye is lehet az, hogy a téma jelenleg kevésbé van előtérben.

Ez a középkori magyar jobbágyásra általánosan érvényes állítás a kvalitatív jellegű forráshiányról a mezővárosi társadalomra nézve is maximálisan igaznak tekinthető. A legtöbb esetben ugyanis különféle összeírásokban említik meg a mezővárosi lakosságot, név szerint felsorolva őket: előkerülhetnek többek között birtokosztályok alkalmával kibocsátott oklevelekben, adó- és tizedjegyzékekben, hatalmaskodások elszenvedőiként vagy résztvevőiként. De róluk sem lehet a legtöbb esetben a nevüknél sokkal többet megtudni.

A fennmaradt dokumentumok egyoldalúsága miatt nem véletlen, hogy Bácskai Vera nagyon szkeptikusan nyilatkozott a téma kutatási lehetőségeiről, kijelentve, hogy a mezővárosi népesség társadalmi struktúrájáról és vagyoni rétegződéséről még csak megközelítő pontosságú képet sem tudunk rajzolni, s ha esetleg van is valami információ, az is csupán véletlenszerű, amit pedig statisztikailag sem nagyon lehet kiértékelni. Ahogyan határozottan megfogalmazta a probléma lényegét: „*A mezővárosi polgárok gazdagabb rétegének vagyoni helyzetét, megfelelő források hiányában nem tudjuk felmérni.*”

---

¹⁵ Monumentális munkásságának ide vágó művei közül – azok nagy száma miatt – csak néhány további említenék meg az eddigieket kiegészítendő. Szabó 1954, 1969, 1971, 1976.

Ezt még azzal egészítette ki, hogy ez a réteg alapvetően ingatlanba fektette a vagyont.¹⁶ Ehhez hasonlóan szintén az érdemi és precíz megállapításokat lehetetlenné tevő forráshiányra utalt Fügedi Erik is, aki a 14. századi mezővárosok társadalma kapcsán érintette a kérdést. Szerinte egyedül a nagyfokú társadalmi differenciáltság volt az, ami biztonságosan kijelenthető a 14. századi mezővárosok lakosságával kapcsolatosan, a töredékes adatok miatt azonban vagyoni és társadalmi megoszlást gyakorlatilag nem lehet felvázolni.¹⁷ Tegyük hozzá, egyes kedvezőbb forrásadottságú régiókban, leginkább az ingatlanszerződésekben dúskáló Hegyalján és közvetlen környékén ennek ellenére is meg lehet kísérelni a mezővárosi elit bemutatását.¹⁸

A jobbágyság társadalmi rétegződésére nézve a magyar kutatás hosszú időn keresztül alapvetően a telekosztódás jelenségét tekintette kiindulópontnak, a birtokolt telekhányad mértékéből vont le következtetéseket a parasztság különböző anyagi helyzetben lévő rétegeire nézve.¹⁹ Egyértelmű azonban, hogy ez a módszer sem alkalmazható minden esetben a mezővárosi társadalom vizsgálatára, ahol a sokféle (kereskedő, kézműves, bortermelő stb.) tevékenységet folytató, sokszor egyszerre több lábon álló polgárság számára a telek megléte vagy hiánya, illetve annak mérete összességében nem volt döntő jelentőségű, nem ebből következett egyértelműen az illető anyagi helyzete és társadalmi állása.

Az *oppidumok* lakosaival kapcsolatosan azok az oklevelek tartalmazzák a legfontosabb és legrészletesebb adatokat, amelyeket maguk a mezővárosok bocsátottak ki különféle ügyekben. Ezek száma azonban meglehetősen korlátozott. Az elmúlt nagyjából két évtizedben végzett kutatások révén mára már nyilvánvaló, hogy a 15. századra a hazai jobbágyközösségek intenzív hivatali írásbeliséget folytattak, amit híven bizonyít, hogy az egyenetlen hazai forrásadottságok mellett is nagyjából 1000 darabnyi, mezővárosok által kibocsátott középkori oklevél maradt meg napjainkig, melyet csaknem 300 település tanácsa foglalt írásba.²⁰ Bizonyos azonban, hogy még ennél is szélesebb körű volt a falusi és mezővárosi jobbágyság hivatali írásbelisége, amelynek részletesebb megismerését az oklevelek hektikus fennmaradása akadályozza elsősorban. A kutató számára az ilyen dokumentumok azonban így is kiemelkedő jelentőséggel bírnak, sokat enyhítenek ugyanis a fent említett forráshiányon.

A mezővárosok által készített, kibocsátott és általában megpecsételt oklevelek alapvetően két nagy csoportba sorolhatók:²¹ egy részük misszilis levél volt, amelyeket

¹⁶ Bácskai 1965: 108–109, 117.

¹⁷ Fügedi 1972: 335.

¹⁸ Gulyás 2009c.

¹⁹ Ennek egy klasszikus, marxista nézőpontú, ellenben adatokban igen gazdag és helyes megállapításokat tevő példája Székely 1953. Lásd még erre a módszertanra, számos példával Bácskai 1965: 109–116.

²⁰ Lakatos 2019: 21–25.

²¹ Lakatos 2019: 37–39.

a mezővárosi hatóságok különböző okokból küldtek különféle címzetteknek, legklasszikusabb módon saját földesuruknak, főként praktikus kérdésekben, megoldandó ügyekben, esetleg változatos jogi sérelmeik témájában. Fontos címzettek voltak továbbá a királyi városok is, amelyekkel általában a kereskedelem szervezése kapcsán váltottak levelet. Az ilyen küldeményekben szereplő *oppidanusokról* olykor színes és érdekes dolgokat is megtudhatunk. Egy szemléletes példát is említve, ezek jelentőségére kiadván rámutat például Szepesolasi mezőváros 1522-ben Selmecbányának hagyatéki ügyben küldött misszilise, amelyből megismerjük a település bírójának nevét (*Andreas Schparga*), valamint az ugyanonnan való, néhai János kereskedőt és rokonságát is.²²

Az *oppidumok* okleveleinek másik része különféle ingatlanforgalmi szerződéseket: adásvételeket, zálogosításokat, örökösödési és hagyatéki pereket, valamint kegyes adományokat foglalt írásba. Ezek tartogatják a legrészletesebb információkat a lakókról a történész számára: egyrészt az ilyen dokumentum minden esetben a kibocsátók, azaz a tanácstagok nevének felsorolásával kezdődik, amely reprezentatív listáját nyújtja a helyi elitnek. Másrészt az oklevelek szereplőinek anyagi helyzete, főként ingatlanbirtokai is kifejezetten részletesen rajzolódnak ki a kutató előtt. Erre vonatkozó példaként a Körös megyei Rojcsa oppidum 1403-ban kibocsátott adásvételi szerződését említeném meg, amelynek szövegéből kiderül a bíró, János fia Éliás neve, valamint megismerjük a Bátornak nevezett Iván fia Miklóst és feleségét, Barbarát, akik földjüket bocsátották áruba. Kiderül az iratból az ingatlan elhelyezkedése és az is, hogy kik voltak annak szomszédosai.²³ A példa alapján is látható, hogy egy-egy ilyen ingatlan-szerződés olykor igen adatgazdag: helyi polgárok, tanácstagok, ingatlanbirtokosok nevét, vagyoni helyzetét is rögzíthette, így elsőrendű forrásként szolgál a mezővárosi társadalom vizsgálatához.

Hozzá kell tenni azt is, hogy ezek az oklevelek általában nem a teljes mezővárosi népességet reprezentálják, hanem a fentiek értelmében éppen a helység legbefolyásosabb és legvagyonosabb szereplőit: tanácstagokat, szőlő-, malom- és egyéb ingatlanok birtokosait. Az érem másik oldala, hogy a mezővárosi jobbágytársadalom kevésbé jelentős és nem különösebben vagyonos rétegeire nézve (zsellérek, komolyabb ingatlanokkal nem rendelkezők stb.) alig-alig nyújtanak bármiféle ismeretet, hiszen ők nem viseltek bírói és esküdti címeket, és sem jövedelmeik, sem pedig vagyonuk nem volt jelentős, utóbbi főleg csak a jobbágytelekre és tartozékaira koncentrált. Összességében tehát, amennyiben az elit jellemzőiről szeretnénk információhoz jutni, célszerű főként ezt a forrástípust felhasználni az efféle vizsgálatokhoz, természetesen más, a témához kapcsolódó okleveleket sem mellőzve.

---

²² MNL OL DF 235301.

²³ MNL OL DF 277900.

Mielőtt részletesen kitérnék a középkori magyarországi mezővárosi elit legfontosabb jellemzőire, még egy fontos kérdésre hívnám fel a figyelmet, mégpedig arra, hogy vajon egységesnek tekinthető-e ez a mezővárosi vezetőréteg a középkori Magyar Királyságban. Lehetnek-e olyan helyi sajátosságok, regionális eltérések a középkori magyar *oppidumokat* illetően, amelyek egyfajta speciális jelleget biztosítanak e településeknek és a helyi társadalmi képnek? Egyáltalán, milyen karakteres különbségek figyelhetők meg a magyar mezővárosok között a középkorban, amelyek lakóik legtehetősebb és legbefolyásosabb rétegeit is eltérővé formálhatták?

A magyar várostörténet-írás hosszú időn keresztül viszonylagosan homogén, jogi szempontból is nagyon hasonló településeknek tekintette a mezővárosokat, azonban az elmúlt néhány évtizedben már egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az *oppidumok* közel sem alkottak egységes típust a 15–16. századi Magyarországon. Sőt, egyre inkább kialakult az az elképzelés, hogy talán nincs is két egyforma mezőváros, hanem fejlettségét és egyéb jellemzőit tekintve mindegyik más és más, amelyek a kialakulásuk során is sokféle utat járhattak be. E szerint a vélemény szerint az *oppidum* megnevezés valójában nem konkrét tartalmú, hanem gyűjtőfogalom volt, amelybe tömérdek, különféle jellegzetességekkel bíró település belefért. Mi okozhatta vajon ezeket a különbségeket, milyen fajtái voltak a hazai mezővárosoknak?

Az egyik lehetséges, eltéréseket eredményező fejlesztő tényező a jogi helyzet, a kiváltságlevelek léte vagy nem léte, illetve a mezővárosok privilégiumai közötti különbség, a ezek különböző jelentősége és jellege lehetett, míg a másik, hogy az adott településnek mikorra vezethető vissza az időben a városi fejlődése, mikor lépett az urbanizáció rögzös útjára, és milyen módon alakult mezővárossá.²⁴ Ez teljes mértékben érthető dilemma egyébként, hiszen a 14. század második felében köztudottan szinte áttekinthetetlenül bonyolult folyamatok játszódtak le a magyar városhálózat fejlődésében, ez volt az az időszak, amikor az *oppidumok* elkezdtek a különféle, mozgásban lévő településformákból kiszekelődni.²⁵ E folyamat során a későbbi mezővárosok kialakulhattak lesüllyedés révén is: ez jellemezte például az Árpád-korban még ispáni székhelyként funkcionáló városias településeket és egyéb, ekkor még királyi birtokban lévő *civitasokat*. Ezek a Zsigmond-kor jelentős királyi birtokadományai során igen nagy számban kerültek magánföldesúri kézbe,²⁶ ami korlátozta jogi lehetőségeiket, és fejlettségük lehetséges szintjét is behatárolta, hiszen a legtöbb esetben hosszabb távon a mezővárosok közé süllyedtek. De ennek ellenére is, a 13–14. századi kiváltságaikra építve olykor kifejezetten sokat meg tudtak őrizni jogi értelemben vett önállóságukból és

²⁴ Utóbbira, azaz arra, hogy az egyes oppidumokat kialakulásuk jellemzői alapján próbálták kategorizálni, lásd leginkább Fügedi Eriket, aki számos, tipikusnak tekinthető mezővárosi fejlődési pályát felvázolt. Fügedi 1972.

²⁵ Összefoglalóan a 14. századi szelekcióra Ladányi 1980.

²⁶ Mályusz 1953: 188–189.

önkormányzatiságukból is, ami a lokális társadalmi képre is komoly hatást gyakorolt. A másik oldalon a jobbágyfalvakból felemelkedő mezővárosok típusa állt, amely talán a legjellemzőbb út volt idehaza e sajátos településtípus kialakulásakor. Az ezekben élő lakosság lehetőségei már a kezdetektől, a kialakulástól jóval korlátozottabbnak bizonyultak, a földesúri függésük általában eleve jelentősebb volt, fontosabb kiváltságaikat is sok esetben maga az úr biztosította számukra, saját elképzeléseinek és érdekeinek megfelelően.

A másik sajátos kategóriaalkotási lehetőség a mezővárosok kapcsán a birtokos személyéből indult ki. Habár teljesen egyértelmű, hogy az oppidumok legnagyobb számában világi magánbirtokosok kezében voltak, elvétve ugyan, de akadtak az országban a 15. században királyi és egyházi birtokban lévő mezővárosok is. Az arányokat és a 14. századtól a középkor végéig ebben bekövetkező változásokat jómagam az északkeleti országrész 124 mezővárosa kapcsán vizsgáltam. Eszerint a 14. században az itt lévő mezővárosok bő 61%-a magánföldesúri, bő 30%-a királyi, a maradék pedig egyházi birtokban volt, a Zsigmond-korban azonban jelentős változások zajlottak le e téren, amiben a királyi birtokpolitikája, jelentős birtokadományai játszották a főszerepet. Ennek következtében a 15. századra már a mezővárosok 83%-a volt világi földesurak kezén, a királyi birtokúak aránya pedig valamivel kevesebb mint 9%-ra módosult. Az egyházi *oppidumok* száma nem változott.²⁷ Feltehető, még ha nem is a teljes országra kiterjedő vizsgálatról van szó, hogy a teljes Magyar Királyságot tekintve is hasonlóak lehetnek ezek az értékek, azaz valóban a világi földesurak – nagyjából bárói famíliák – kezében volt a mezővárosok legjelentősebb része.

A három kategória településeinek fejlettsége, lakosságának helyzete, kiváltságai és mozgásterük eleve eltért egymástól. A legkedvezőbb feltételei bizonyosan a királyi birtokban lévő településeknek voltak,²⁸ hiszen az uralkodói birtoklás a jogtalanságokkal szemben sokkal hatékonyabb védelmet, szélesebb körű, királyi felségjogok alá tartozó kiváltságokat (vásárendély, vámmentesség stb.) és olykor egyfajta sajátos, a királyi hatalom számára lényeges gazdasági funkciókat (gondoljunk például a királyi birtokban lévő sóbányász-mezővárosokra vagy más szóval „koronavárosokra”), s így tartós királyi birtoklást eredményezett. A legrosszabb helyzetben a három kategória közül egyértelműen a világi magánbirtoklás alatt élő mezővárosi polgárok éltek, még akkor is, ha ezek legjelentősebb része a 15. századra már országos jelentőséggel rendelkező bárói famíliák kezébe került.

A harmadik lehetséges osztályozási módszer a mezővárosok kapcsán a speciális gazdasági funkció lehetne. Teljesen egyértelmű ugyanis, hogy másképpen fest a társadalmi

---

²⁷ Gulyás 2018.

²⁸ Mályusz 1953: 180–185. Ez a mezővárosocsoport egyébként számos más szempontból, például az önkormányzatiság jellegét és autonómiáit, valamint a hivatali írásbeliség színvonalát tekintve is kiemelkedett a többi közül. Gulyás 2018: 323.

kép egy már említett, sóbányászattal foglalkozó máramarosi mezőváros, egy északi határvidéki, lengyel kereskedelemre építő, egy szőlő-monokultúrás, egy nagyállattartó, egy rezidenciaszereppel bíró vagy például bányavárosból lesüllyedéssel kialakuló mezőváros esetében.²⁹ Ez pedig nyilvánvalóan azt is meghatározza, hogy a helyi elit milyen gazdasági alapon tudott kiemelkedni polgártársai köréből.

Hozzá kell tenni azonban, hogy a mezőgazdasági termelés, még ha eltérő mértékben is, de minden ilyen településen bírt bizonyos jelentőséggel, s emellett arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a legtöbb *oppidum* speciális gazdasági jellegzetességekkel valójában egyáltalán nem rendelkezett, vagy pontosabban fogalmazva, a rendelkezésre álló oklevélmennyiség nem teszi lehetővé, hogy őket egymástól gazdasági alapon lényegileg megkülönböztessük. A mezővárosok jelentős részének forrásanyaga hiányos, sok esetben csak annyit tudunk róluk, hogy ezeket *oppidumnak* nevezték, s emiatt a róluk alkotott kép is nagyban jellegtelen, „színtelen-szagtalan” lehet csupán.

Összességében komoly problémákat vet fel az, hogy ahogyan már a középkorban sem volt precíz definíciója az *oppidum* fogalomnak, a magyar várostörténet-írás sem volt még képes ezt megalkotni, és a korábbi kísérletek és felvetések ellenére sem sikerült még a mezővárosi lét különböző formáit érdemben elkülöníteni egymástól.³⁰ Pedig jelentős eltérések feltétlenül megfigyelhetők a középkori mezőváros-állományban.

Miért volt fontos a fentiekre kitérni? Azért, mert amikor a mezővárosi elitről beszélünk, be kell látnunk, hogy alapvetően az határozta meg jövedelmi viszonyaikat és megélhetésüket, hogy milyen gazdasági tevékenység volt az adott *oppidum* „húzóereje”. Az eltérő típusú mezővárosok társadalmában más és más teremtette meg az elitbe kerülés lehetőségét is. Erre a kérdésre tanulmányom végén vissza fogok még térni.

A fenti bevezetés után tehát vegyük végig azokat az általános jellemzőket, amelyek a mezővárosok elit rétegeit meghatározták. Az elemzés során főként az általam két évtizede kutatót északkeleti országrész mezővárosainak adatait fogom felhasználni. Ez az eljárás véleményem szerint azért is legitim, mert a régióban a magyar mezővárosok szinte minden, jól elkülöníthető típusa kimutatható,³¹ így az ezek alapján levont következtetéseknek országos relevanciái is lehetnek. Ennek ellenére adataimat számos, az ország más régióiból származó példával is kiegészítem majd. A felhasznált források alapvetően a 15. században és a 16. század első negyedében keletkeztek, egy-két esetben azonban a 14. századig mennek vissza.

Azt, hogy hogyan lehet a mezővárosi vezetőréteget kiszűrni az *oppidumok* jobbágy-népességéből, tömören a következőképpen lehet összefoglalni. A vezetőréteg tevékenységének egyik legjellemzőbb és talán legfontosabb színtere a mezővárosi tanács volt,

²⁹ Ezekre a típusokra az általam vizsgált északkeleti országrészből vett példákkal lásd Gulyás 2013: 319–321.

³⁰ A kategóriaalkotási kísérletekre: Gulyás 2013: 321, főleg 11. jegyzet.

³¹ Gulyás 2013: 319–321.

amelynek keretein belül bírói és esküdti tisztségeket viseltek, olykor az ügynevezett tágabb tanácsot alkották, máskor (a fejlettebb mezővárosokban) akár még jegyzők is lehettek. A magisztrátusban szerepelni komoly dolog volt, és nem csak a presztízs miatt: tagjai különféle előnyöket élveztek a hétköznapi *oppidanusokkal* szemben, így például mentességekben részesültek (klasszikusan adó- és tizedmentességben), s ezt olykor egyéb kiváltságok egészítették ki. További bevételi források is származhattak a magisztrátusi tevékenységből, például részt kaphattak a településen zajló perekből befolyó bírságpénzekből.³² Emellett „hivatali” szerepükért is különféle járandóságokat szerezhettek, többek között a földesúri járadékok és vámok beszedéséért cserében,³³ a végrendelkezéskor történő jelenlétükért, az oklevelek kibocsátásának taxájaként, a vásár felügyeletéért. Az sem utolsó szempont, hogy ők voltak azok, akik a földesúr felé közvetítették a jobbágyközösség igényeit, képviselték jogaikat, ami tovább növelte uruk szemében a jelentőségüket. Ez további kedvezményekkel is együtt járhatott (ingatlanadományok, járadékok, mentességek).³⁴

Természetesen, mivel a mezővárosi tanács létszáma általában korlátozott volt,³⁵ az elit minden tagja nem vehetett benne egyszerre részt, egészen egyszerűen nem volt annyi hivatali hely, hogy mindenki állandó jelleggel viselhesen egy-egy ilyen tisztséget. A kiváló forrásadottságokkal rendelkező hegyaljai mezővárosok példáján keresztül azonban nagyon úgy látszik, hogy a jelentősebb családok tagjai olykor hosszú évtizedeken keresztül is valamilyen észszerű rendben követhették egymást a tanácsban, amit feltehetően valamilyen belső megállapodás, a helyi vezetőréteg körében kötött paktum határozhatott meg. A tanácstagok sorában nem történtek hirtelen változások, viszonylag lassú volt a fluktuáció. De így is, előbb vagy utóbb mindenki bejuthatott ebből a szűk körből a magisztrátusba, ami elősegíthette azt, hogy a legtehetősebb polgárok között ne legyenek állandóak a tisztségekért vívott konfliktusok.³⁶ A tanácstagsághoz feltétlenül fontos még megjegyezni, hogy habár ezeket szinte minden esetben választással töltötték be, szó sincs arról, hogy a településről mindenkinek reális esélye lett volna esküdti vagy bírói címet szerezni. Az „egyenlő akarattól” és a lakosság köréből történő választás sok esetben nem volt több, mint pusztán illúzió. A legvagyonosabb famíliák ugyanis kisajátították maguknak ezeket a tisztségeket,

---

³² Lakatos 2019: 53, 170. A bírságpénzek egyharmadára például többek között a máramarosi mezővárosok bírái is jogosultak. Gulyás 2014a: 32.

³³ A vámokat, adókat és hasonló jövedelmeket minden esetben a település (falu vagy mezőváros esetén egyaránt!) vezetése szedte be és számolt el azzal az úrnak. Néhány okleveles adat erre nézve: MNL OL DL 106971, MNL OL DF 229127, MNL OL DL 93692.

³⁴ Egy Északkelet-Magyarországról származó látványos példa a földesúr által kedvelt jobbágyának nyújtott kedvezményekre: MNL OL DL 72105.

³⁵ Mályusz 1953: 140–141. Hegyaljai és országos példákra a tanácsszerkezet kapcsán lásd Gulyás 2017: 105–117. Lakatos 2019: 40–76.

³⁶ Bácskai 1971: 14–17; Gulyás 2017: 127–130.

sőt olykor a választás sajátos rendszere már eleve lehetetlenné tette azt, hogy az a mai értelemben véve ténylegesen „demokratikus” elvek mentén történhessen.³⁷

A tanácsbeli tisztóság betöltése mellett a mezővárosi elit másik attribútuma az erőteljes ingatlanbirtoklás volt, ami messze túlmutatott a lakóhelyként szolgáló, a településen fekvő jobbágytelek szimpla kézben tartásán. Az oppidumok lakosságának legtehetősebbjei nem csupán egyetlen töredék- vagy egész telekkel rendelkeztek, hanem sok esetben további jobbágytelkeket is sikerült lakóhelyükön szerezniük, sőt olykor más helységeken is.³⁸ Azt, hogy kiemelkedtek a többi lakos közül ingatlanbirtoklásukat tekintve, ennél is jobban bizonyítja, hogy mindezek mellett a telki állományba nem tartozó (azaz a jobbágytelektől függetlenül birtokolt és attól elkülönítve elidegeníthető), komoly hasznot hozó ingatlanokat is rendszeresen szereztek. Ennek legklasszikusabb formája egyértelműen a remek befektetésnek bizonyuló szőlőbirtok, sőt általában több, párhuzamosan meglévő szőlőbirtok kézben tartása volt. Igaz ugyan, hogy a monokultúrás területeken a lakosság jelentős része foglalkozott bortermeléssel, de az sem mindegy, hogy hány, valamint hogy mekkora értékű és méretű ültetvényről van szó.³⁹ Az elit általános jellemzője volt, hogy sok esetben több szőlőt is művelt⁴⁰ (feltehetően bérmunkával), és ebből kifolyólag borral is kereskedett, amely így nagy mennyiségben állt a rendelkezésére. A másik, a polgárságnak hasznot hozó ingatlantípus a malom (olykor malomhely) volt, míg egyes helyeken ugyanezt a kategóriát testesítették meg a mézárszékek vagy akár az italmérés joga is.⁴¹ Emellett

³⁷ Erre a jelenségre már nagyon korán felfigyelt a magyar történettudomány. Mályusz 1953: 142–143. Belényesi és vágbesztercei példák speciális szabályokra, melyek szűkítették a választhatóságot: Gulyás 2017: 125. A választás alapvető elveire lásd Lakatos 2019: 44–48.

³⁸ Erre megfelelő példa az egri esküdt, Íjgyártó Kelemen, aki 1513-ban két jobbágytelekkel is rendelkezett a Kovács utcában, amelyből az egyiket ráadásul teljesen kőből épült ház állt (MNL OL DF 263157). Az elithez tartozását három dolog is erősíti: tanácstagsága, kézműipari foglalkozása és több ingatlan birtoklása. A miskolci polgár, Pap Simon 1497-ben a településen birtokolt fél kőházat, ami szintén komolyabb ingatlan lehetett egy pusztai jobbágyteleknél (MNL OL DL 20606).

³⁹ A középkor végi szőlőingatlanok vételárai között például hatalmas különbségek voltak. 1481-ben egy újhelyi szőlő 10 forint volt (MNL OL DL 18590), 1517-ben Tolcsván 62 forint (MNL OL DF 229539), Nagykaposon 1356-ban 60 garasmárka (MNL OL DF 219468), 1410-ben egy egri szőlő 156 forint (MNL OL DL 43036), de ismerünk a Hegyaljáról több 100, sőt 1000 forintot kitevő szőlőültetvényt is (MNL OL DF 264539, MNL OL DF 215343, MNL OL DF 215201).

⁴⁰ A szikszói Csontos János, akinek 1484-ben telke volt a településen, ugyanott 3 szőlővel is rendelkezett: egy a Magyar-hegyen, egy a Nyúlmálon, egy pedig a Német-hegyen feküdt (MNL OL DF 215070). Balázs Máté özvegyének, a miskolci polgárosszony Erzsébetnek 1499-ben a miskolci telke mellett volt egy vidéki telke is (*in possessione Cherenbel*), emellett 2 szőlője (az egyik ugyanott, a másik a Tapolca-szezen) s további két szőlőirtványa is a környéken (MNL OL DL 107804). Pápán a gazdagabb lakosok közé tartozó Tompa Benedek két háztelke mellé 1516-ban és 1521-ben két szőlőt is vásárolt. Solymosi 1996: 23–24.

⁴¹ Szatmáron mézárszéket birtokolt például 1442-ben egy Anna nevű polgárosszony (MNL OL DL 98972), 1453-ban ugyanott egymás szomszédságában egy Arnót Péter és egy Éliás nevű polgár (MNL OL DL 24958), a Göncön élő Lőrincnek a településen pedig két malomhelye volt (MNL OL DL 11034).

olykor egészen speciális ingatlantípusok is előkerülnek az elit birtokában, ilyen például a kuriózumnak tekinthető fürdőház (!).⁴² Az elitől jól elkülöníthető, átlagos vagyoni helyzetű mezővárosi polgárság azonban ilyen magas értékű és nagy mennyiségű jószággal a legtöbb esetben nem rendelkezett. Hozzá kell tenni, hogy úgy tűnik, hogy kifejezetten ezek a nagy profitot hozó ingatlanok voltak, amelyek megléte vagy hiánya a leglátványosabban megmutatja az érintett jobbágyszféra anyagi helyzetét; a nem kielégítő forrásadottságok miatt talán ez lehet az legalkalmasabb eszköz a mezővárosi társadalmi rétegződés vizsgálatára.

Az ingatlanbirtokláshoz kapcsolódó fontos megjegyzésként továbbá, hogy főleg a mezővárosi vezetőrétegre jellemzők a lelki üdvük érdekében tett kegyes adományok is.⁴³ Az elit számára anyagi helyzete sok esetben azt is lehetővé tette, hogy néha már életükben, máskor haláluk esetére a környékbeli egyházi intézményeknek ingatlanadományokat tegyenek, esetleg oltár- és misealapítványokat hozzanak létre. A legjellemzőbb adománytípus mezővárosi berkekben egyértelműen az ingatlan, főként a szőlőingatlan volt, ingóságokról – a városi gyakorlattal ellentétben – csak ritkán esik szó. A legnépszerűbb kedvezményezett a jobbágyszféra körében nagy népszerűségnek örvendő pálos szerzetesek voltak.⁴⁴ Az is előfordult azonban, hogy a közösség javára történt az ilyen rendelkezés. A szegények segítése vagy például a helyi templom építésére szánt felajánlás, az ispotályok támogatása a *civitasokhoz* hasonlóan a mezővárosokban is kimutatható, még ha az igazi városoknál sokkal ritkábban is.⁴⁵

Ami az elithez kapcsolódó egyéb gazdasági tevékenységet illeti, a vezetőréteg jelentős része egyértelműen kézműves szakmát folytatott. Az ilyen, jobbágyszféra státuszú iparosokat – konkrét céh- és műhelyemlések hiányában – leginkább szintén névtani vizsgálatok segítségével lehet kiszűrni a mezővárosi társadalom tagjai közül, ugyan is a 15. század végéig ők még sok esetben foglalkozásnévből képzett személynevet

---

⁴² Budai Mihály pásztói polgárnak 1417-ben volt a településen fürdőháza, amely 40 forintnyi értékkel bírt (MNL OL DL 89792).

⁴³ Ez alól azonban olykor kivételek is vannak, főként azok a kegyes adományok, amelyeket özvegyasszonyok kvázi „eltartási szerződés” gyanánt kötöttek különböző egyházi intézményekkel. MNL OL DL 10258, MNL OL DL 15731; Gulyás 2011b: 199–200.

⁴⁴ A mezővárosi kegyes adományok témájára összefoglalóan, temérdek példával lásd Gulyás 2011b. Csak egyetlen konkrét eset egy jómódú csáktornyai parasztszféra ilyen rendelkezéséről: Mészár Lőrinc felesége, Dorottya 1523-ban a csáktornyai pálosoknak hagyott egy szőlőt pincével és présel, valamint egy tehénnel, továbbá a helyi egyházra ruha- és ezüstneműket is. Mindezek felett nagy mennyiségű konyhai edényről és vászonneműről, borról, állatról tett még végrendeletet, ami mutatja, hogy az átlagos mezővárosi jobbágyszféra szintjénél sokkalta jobb egzisztenciával rendelkezhetett. MNL OL DL 32825, lásd még Gulyás 2011b: 190.

⁴⁵ Egy telkibányai példa 1444-ből jól bizonyítja ezt, amikor a felajánló kikötötte, hogy a negyedévenkénti kántorböjtre egy köből gabonából kell a szegényeknek kenyeret sütni. MNL OL DL 13819. Templomépítési felajánlásokra most csak egyetlen konkrét vasvári esetet említenék meg 1362-ből (MNL OL DL 91578). További kapcsolódó adatok: Gulyás 2011b: 192, 195–196.

viseltek. Egyszerűbben fogalmazva, az eljárás lényege abban áll, hogy az ekkorra már széles körben elterjedt két- és többemű jobbágynev-szerkezetek megkülönböztető néveleme (*faber – Kowach, carnifex – Mezarus* stb.) mutathatja meg egyértelműen számunkra a névviselő kézműves foglalkozását – de csakis megfelelő kritika és módszertan mellett!⁴⁶

A jobbágy iparosok főként a mezővárosokban tömörültek, nagyobb létszámot és specializációt mutatva a falusi iparosoknál.⁴⁷ A kutatás megállapítása szerint a jobbágyi kézművesek egy nagyobb csoportja az ipart az agrártevékenység mellett, kiegészítő jövedelemforrásként űzte, de ők minden bizonnyal nem sorolhatók a gazdagabb mezővárosiak sorába. Ennél jóval komolyabb bevételt jelenthetett a kézműipar akkor, ha már csak kifejezetten ebből a tevékenységből élt az illető, azaz ha már professzionális iparos volt. Az ingatlanbirtoklás ez utóbbi esetben főként csak a jelentős pluszjövedelmet hozó, bér munkával megművelt szőlőkre terjedt ki, azaz szántóföldi gazdálkodást ők általában már nem folytattak, vagy ha folytattak is, az nem volt igazán jelentős megélhetésük szempontjából.⁴⁸

A kézművesek egy jelentős része egyértelműen a helyi elit körébe tartozott. Már említettem, hogy a Hegyalja mezővárosainak forrásállománya kiemelkedően gazdagnak számít a korban, s e bőséges oklevélállomány alapján statisztikai módszerekkel bizonyítani lehet az iparosok egy részének kedvező társadalmi helyzetét s azt, hogy emiatt viszonylag nagy számban lettek tanácsstagok a középkor végén. Nagyon úgy tűnik ugyanis a Hegyalja forrásainak vizsgálata révén, hogy az iparral foglalkozó jobbágyok reprezentációja a magisztrátusban jóval erőteljesebb volt, mint a teljes mezővárosi társadalmon belül kimutatható számarányuk. Magyarán, aki kézműves tevékenységet folytatott, nagyobb eséllyel került be a magisztrátus tagjai közé, mint más helyi polgárok, ami bizonyosan a többiekhez képest kiemelkedő vagyoni helyzetükre vezethető vissza. Habár az ország más régióiból a hasonló vizsgálatok alapvetően hiányoznak, a kézművesek tanácsbeli részvétele az országos oklevélananyagot és a korábbi szakirodalmat figyelembe véve is bizonyosan mindenhol igen erős lehetett, mégpedig ugyanezen okokból.⁴⁹ Hozzá kell tenni, hogy a mezővárosi iparosok jelentős része

⁴⁶ A problémára módszertani jelleggel lásd Gulyás 2008.

⁴⁷ Az iparosok lakosságon belüli aránya és az iparágak specializációjának szintje logikus és bizonyítható összefüggésben állt a település fejlettségi szintjével. Gulyás 2015.

⁴⁸ Szűcs 1955: 95–101; Bácskai 1965: 35–39; Szende 2008: 206–208.

⁴⁹ Néhány ide vágó adat, csupán az ízelítő kedvéért. Számos remek példát hoz a mezővárosi elitben és tanácsban szereplő kézművesekre Mályusz Elemér. Mályusz 1953: 133–135. 1399-ben a 12 tagú vasvári tanácsból 6 volt kézműves. ZSO I. 6132. A középkori és kora újkor Tordán is számos kézműves volt tanácsstag. A 15–16. században volt a tanácsstagok között kovács, perecsütő, fazekas, sóvágó és szűcs is. Lakatos 2023: 47–51. Tatán a kézművesek és kereskedők szintén az elithez tartoztak. Schmidt Mayer 2011: 208–209. Pápán egy mészáros visel bírói címet 1477-ben. Solymosi 1996: 29. (MNL OL DL 61817). 1408-ban Szikszón négy kézműves van a tizenkét tagú magisztrátusban (MNL OL DL 70768).

bizonyosan céhen kívüli volt, még ha pár helyen ki is lehet mutatni a céhszervezet jelenlétét, viszonylag kevés adatunk van mezővárosokban ilyenek létre a középkor végéig.⁵⁰ Persze az sem kizárt, hogy csak a hektikus forrásfennmaradásnak köszönhető ez a negatív kép.⁵¹ Az árutermelésre berendezkedett mezővárosi kézművesek a termékekkel rendszeresen kereskedtek is, de ez adataink alapján főleg csak a lokális vásárookra vonatkozhatott, nagyobb távolságot nem gyakran tehettek meg ebből a célból, távoli vásárokat pedig jó eséllyel nem látogattak. Az egyik kivételt a középkor végi mészárosok jelenthetik, akik vágás mellett gyakran tőzsérként is tevékenykedtek, nagy távolságokat megtéve. Így az élő állattal való stabil ellátottság hiánya nem korlátozhatta a vágóhíd eredményes működését.⁵²

Ehhez kapcsolódva meg kell állapítani, hogy a mezővárosi kereskedőréteg is rendszeresen megjelent a tanácstagok között, s ez alapján legalább egy részük bizonyosan a vezetőréteg közé számítható.⁵³ Őket vagy a kereskedelmi tevékenységük konkrét említésével, vagy szintén a nevük segítségével lehet kimutatni az oklevelekből (*mercator, institor, kalmar* stb.). A mezővárosi kereskedők tevékenységük során sok esetben egy-egy árucikkre specializálódtak, klasszikusan a lakóhelyük környékéről származó élő állatra és borra. Egy másik csoportjukról jól tudjuk, hogy a királyi városokban megvásárolt, leginkább külföldi eredetű iparcikkeket (példának okáért a textíliát vagy a sózott tengeri halat) a mezővárosi vásárokon keresztül a falusi jobbgátság széles rétegeihez is eljuttatták.⁵⁴ Természetesen azt sem szabad elfelejtenünk, hogy gyakor-

---

Bihar mezőváros háromtagú tanácsában 1417-ben egy szabó is ül. Lakatos 2020: 190. Lippán a középkor végén három alkalommal is kézműves a bíró, és több alkalommal szerepelnek az esküdtek között is ilyenek. 1520-ban a tanácsban például hat iparos van. Petrovics 2022: 51–52. Mindezeket túl is, szó szerint tömérdek példát fel lehetne még sorolni. Összefoglalóan a kézművesek kiemelkedő tanácsbeli reprezentációjára lásd Gulyás 2008.

⁵⁰ Erre vonatkozó adatokat közöl többek között Mályusz 1953: 135–137. és Kubinyi 2000: 23. További mezővárosi céhek ismertek például fennmaradt céhleveleik révén Szondról (1448, MNL OL DL 14145), Rimaszombatról (1458, MNL OL DL 44855, MNL OL DL 47353), Miskolcra (1521, MNL OL DL 39385) stb.

⁵¹ Már Kubinyi András is rámutatott arra, hogy a középkori magyarországi céhekre vonatkozó forráslehetőségek igencsak korlátozottak tekinthetők. Kubinyi 2000: 23–24.

⁵² Szűcs 1955: 74–75.

⁵³ Kereskedők voltak a tanácstagok között például Kállón 1351-ben, Somogyváron 1378-ban, Nagymaroson 1391-ben, Keszthelyen 1398-ban – az említett adatokra lásd Mályusz 1953: 133–134; 1429-ben Patakon Kalmár Máté a bíró (MNL OL DL 12052); 1456-ban Csanádon Kalmár Gál – Petrovics 2022: 55. Újhelyen 1475-ben és 1477-ben is kereskedő van az esküdtek között – MNL OL DL 17631, MNL OL DL 18005; Előfordul ez Huszton 1480-ban – MNL OL DF 285466; Miskolcon 1499-ben – MNL OL DL 107804; Aszalón 1500-ban és 1521-ben – MNL OL DL 16887, MNL OL DL 23541; Egerben 1513-ban – MNL OL DF 263157. Debrecenben Kalmár Albert 1526-ban fogott bíróként szerepelt, ami szintén mutatja társadalmi presztízsét. MNL OL DL 24291. Hosszasan lehetne még a példákat sorolni.

⁵⁴ A mezővárosi kereskedők Északkelet-Magyarországon olykor igen nagy távolságokra is eljártak a vásárokbá. Erre nézve, nagyszámú konkrét oklevelés példával lásd Gulyás 2014b: 105–106.

latilag minden jobbágy piacra vitte termékeit, legalább a helyi hetivásáron, de ezeknek csak a legmódosabb felső rétege lehetett képes az árucserébe professzionális módon is becsatlakozni és ennek révén magasabb jövedelemre szert tenni. Tőkéjüket ők is sok esetben ingatlanba fektették.⁵⁵ Ez a csoport már minden bizonnyal elsősorban kereskedelmi tevékenységből élt, ennek köszönhetően a kor szintjén „világlátott” és polgári viselkedési normákat és mintákat magába szívó társaság volt.

A mezővárosi elit egy speciális, szűk körű rétege a korabeli értelmiség körébe sorolható, aminek fogalma klasszikusan az írás-olvasás tudományát (olykor csak az olvasásért) foglalta magában.⁵⁶ A jobbágyi világban az írásbeliség azért terjedhetett el mind szélesebb körben a 15. század második felére, mert egyre több helyen működött falusi és mezővárosi *scola*. Az innen kikerülő adatok szerint olykor egyházi iskolában vagy akár egy közeli egyetemen (a 15. századtól köztudottan főként Krakkóban és Bécsben) is folytathatták tanulmányaikat,⁵⁷ bár nem tűnik valószínűnek, hogy az ilyenek valóban nagy számban tértek volna vissza eredeti lakóhelyükre, tekintve, hogy ennél komolyabb álláslehetőségek is nyilvánvalóan megnyílottak előttük. A korban az ilyen mezővárosi polgárokat is leginkább a névszerkezetük alapján lehet kiszűrni az oklevelekben megjelenő mezővárosi népességből. Az iskolapadban eltöltött valamennyi idő ugyanis már azt eredményezte, hogy az illető sok esetben megkapta a közösségtől megkülönböztető névként a „Diák” (latinul *litteratus*, magyarul *Dyak*, *Diak*, *Deak* stb.) jelzőt. Hozzá kell azonban tenni, hogy nem minden ilyen nevet viselő jobbágy kereste a kenyerét írásbeliséggel összefüggő tevékenységgel, a literátus parasztok száma bizonyosan jóval magasabb volt, mint azoké, akikről igazolható, hogy az agrárius közegben ebből (is) éltek. Azaz a személynevekben szereplő „litteratus” névelem semmiképpen nem foglalkozásnév volt, mint ahogyan azt a kutatóink közül többen is gondolták korábban, hanem egyértelműen műveltségjelző.⁵⁸ Hogy e személyek rendelkezhettek némi vagyonnal, presztízzsel és társadalmi megbecsüléssel, jó eséllyel kikövetkeztethető onnan, hogy több esetben szintén bekerültek a tanács tagjai közé.⁵⁹

Amellett, hogy az erőteljes ingatlanbirtoklás a mezővárosi deákokra is jellemző volt, olykor arra is van adatunk, hogy valóban literátus műveltségüket alkalmazták megélhetésük érdekében. Főként igaz lehet ez azokra a kevesekre, akik egyetemi

⁵⁵ A pápai Kalmár Mihály például 1000 forintért vett egy telket zálogba a környéken a középkor végén. Solymosi 1996: 24.

⁵⁶ A jobbágyi közösségekben tevékenykedő literátusokra összefoglaló jelleggel, további szakirodalommal és nagyszámú okleveles példával lásd Gulyás 2019.

⁵⁷ Békefi 1906: 52–61; Gulyás 2019: 16–17.

⁵⁸ Gulyás 2008: 452, Gulyás 2009: 55, Gulyás 2019: 17–18.

⁵⁹ Erre nézve több mezővárosból számos példát fel lehet sorolni: ZSO I. 4180, MNL OL DL 43036, MNL OL DF 209988, MNL OL DF 209956, ZSO VII. 1449, ZSO IX. 507, MNL OL DF 234276; ZSO I. 4917; MNL OL DL 81065, MNL OL DF 215139, MNL OL DF 215140, MNL OL DL 31995, MNL OL DF 247899, MNL OL DF 247907.

fokozattal, például *baccalaureatus*sal bírtak. Több olyan eset ismert, amikor tudjuk róluk, hogy az értelmiség tagjai mezővárosi jegyzőként tevékenykedtek, vagy ők vezették a helyi *scolát*. Ez esetben néha igen nagy távolságra is elköltöztek lakóhelyükről a tanítói állás miatt, azaz egy igen mobilis és világlátott rétegről volt szó.⁶⁰ Mindezek mellett egyéb hivatali tevékenységet is elláthattak, például kamarai alkalmazottként vagy a birtokigazgatás terén. Nagy ritkán ugyanis előfordult, hogy a földesúr a helyi jobbágyok közül jelölte ki a településen tevékenykedő tisztartóját (*officialis*), és az ilyen esetekben nem volt ritka, hogy a jobbágy írástudó is volt egyúttal.⁶¹ Ebbéli képességeit a birtokigazgatás adminisztrációja során kamatoztathatta. Arra nézve, hogy mely mezővárosokban lehetett magasabb az írástudók aránya, kevés adatunk van, többek között az egyetemi anyagönyvek nyújthatnak erre információt. Bizonyos, hogy ebben komoly eltérések voltak az egyes *oppidumok* között.⁶²

A felsorolás végére érve megállapítható, hogy a mezővárosi társadalom elit rétege összetett volt, sokféle tevékenységben érdekelt jobbágyokból állt össze a középkor végi Magyar Királyságban, ami azonban egyértelműen összekötötte őket, az a helyi szinten kiemelkedő egzisztenciális helyzetük (származzon ez akár ingatlanbirtoklásból, akár kézműiparból, akár kereskedelemből vagy bármi egyébből is), és az, hogy a helyi vezetőréteg tagjaként részt vettek a magisztrátus keretein belül lakóhelyük irányításában. Remélhetőleg a fentiek alapján az is világossá vált, hogy melyek azok a felemás források miatt korlátozott módszerek, amelyekkel egyáltalán el lehet az elitet különíteni az *oppidumok* többi lakójától, s hogy milyen kihívásokkal kell megküzdeni a kutatás során.

Olykor más módon is megfogható az elit tagjai az oklevelekben. Ha például a mezővárosok kiváltságlevél szerzése vagy megerősítése érdekében menesztettek küldöttséget a királyhoz vagy a földesurukhoz, esetleg egy fontos privilégiumlevelet indultak átíratni valamely oklevéladó intézménnyel, akkor logikus módon általában a tanács legelőkelőbb tagjai vettek részt ebben a küldetésben. Ismerünk arra is példát, amikor a település által küldött egyik követ nem volt tanácstag, de ennek ellenére is biztosak lehetünk benne, hogy a mezőváros vezető személyiségei közé tartozott, különben nem bízta volna meg a közösség egy ilyen fontos feladattal.⁶³

Nagy és nehezen megválaszolható kérdés továbbá, hogy a mezővárosokban elő-előkerülő nemesség vajon mennyire lehetett integráns része a lokális társadalomnak. A földesurak rezidenciái a legtöbb esetben egy általuk birtokolt mezővárosban épültek

---

⁶⁰ Gulyás 2019: 18–19.

⁶¹ Így történik példának okáért 1444-ben Szombathelyen is. MNL OL DL 13813.

⁶² Vannak olyan települések, ahol az átlagnál bizonyosan több ilyen lakos volt, például a középkori Pápán. Kubinyi 1994: 96–97.

⁶³ Például 1398-ban Zsigmond előtt négy keszthelyi kereskedő jár közben a város jogainak védelméért. ZSO I. 5292. (MNL OL DL 92070) 1379-ben a vasvári bíró mellett egy helyi polgár jelenik meg a király előtt a település ügyében. Mályusz 1953: 135.

fel, amely sokszor állandó lakóhelyükül (vagy legalább családjuk lakóhelyéül) szolgált,⁶⁴ de teljesen értelemszerű és nyilvánvaló, már-már banális megállapítás, hogy őket nem lehet egy kalap alá venni a jobbágyi státuszú mezővárosi polgársággal és a mezővárosi társadalom szerves részének tekinteni, ahogyan azokat a familiárisokat sem, akik az előkelőbb birtokosok fejlettebb rezidenciahelyein szolgálták urukat, sok esetben külön utcákban megtelepedve.⁶⁵ Ugyanígy nem lehet a helyi klerikusokat sem szervesen beilleszteni ebbe az összképbe, hiszen jogi értelemben éles határvonal húzódott köztük és a jobbágyság között, még akkor is, ha ezek az egyháziak gyakran intenzív szerepet is játszottak a helyi közösség mindennapi életében.

Felvetődik az a probléma is, hogy mi a helyzet például azokkal, akik vegyes, jobbágyok és nemesek között kötött házasságokban éltek, azaz csak utólag szereztek nemesi címet, korábbi jobbágyi státuszukat elhagyva. Nagyon úgy tűnik, hogy ez esetben – habár társadalmi helyzet terén egyértelműen előreléptek – továbbra is a közösség tagjai közé számíthatták őket. Erre egy kitűnő miskolci példával rendelkezünk: az egyértelműen jobbágyi státusszal bíró – feltehetően szikszói származású – Csontos Balázs a nemes Tóth Péter lányát, Ágotát vette el. A hölgy 1517. évi végrendelete fennmaradt, ami alapján (s ehhez járul még hozzá oklevelekből ismert rokonságának *nobilis* státusza is) nemesi származása és előkelő egzisztenciális helyzete megkérdőjelezhetetlen. Javai között több ingatlan (háza nem máshol, mint a jelentős mezőváros főterén állt!), köztük egy malom is szerepelt, emellett temérdek ruhaneművel és ezüsttárggyal (tálak, kelyhek, kupák) is rendelkezett. Figyelemre méltó a testamentumban megemléített 23 ezüstgyűrűje, ami szintén nem jobbágyi létre vall. 1518-ra Ágota elhalálozott, és Balázs nem akarta kiadni a néhai felesége végrendeletében szereplő, előző, nemes férjétől született lányának, Zsófiának járó hagyatékot, amire a lány és testvére, a nemesemberhez hozzáment Dorottya perre mentek (nevelő)apjukkal szemben. A pert a lányok Miskolc magisztrátusa előtt kezdték, akik nem érezvén magukat illetékesnek, a személyes jelenlét elé tették át az ügyet, az azonban visszautalta a mezőváros színe elé. Az eseménymenet igen sokatmondó, egy *oppidum* hatósága előtti eljárásra ugyanis nemesek nem voltak kötelezhetőek, de a két lány és később a személyes jelenlét bírái mégis úgy gondolták, hogy a Balázssal összefüggő ügyben a helyi tanács tartozik ítéletet mondani. S habár bonyodalmak után 1523-ban végül királyi parancsra a borsodi ispán hozott döntést a kacifántos ügyben (a döntés részleteit sajnos nem ismerjük), mégis nagyon úgy tűnik, hogy a per során nem igazán merült fel az a lehetőség, hogy Balázs társadalmi felemelkedése ellenére ne lenne továbbra is a miskolci jobbágyközösség

⁶⁴ A témára általában: Kubinyi 1989.

⁶⁵ Ilyen „Nemes utca” elnevezések nem ritkák a bárói rezidencia funkcióját betöltő mezővárosokban, amelyre azonban én most csak egyetlenként a Bátoriak udvarházai közelében elhelyezkedő, familiárisoknak otthonul szolgáló nyírbátori Nemes utcát említeném meg példaként, amely elsőként a település 1354. évi felosztásával összefüggésben került elő az oklevelekből. Gulyás 2020: 18.

tagja.⁶⁶ Nemesek egyébként egyes különleges településeken, így például a sóbányászattal foglalkozó királyi mezővárosokban is viszonylag nagy számban fordulnak elő, amelyhez lentebb még vissza fogok kanyarodni. Tatán még arra is van adatunk, hogy egy nemes, Csicseri Orosz Mihály polgárjogot is szerzett, bár ez nem lehet jellemző.⁶⁷

Fentebb már felvettem, hogy a mezővárosi elit jellege összefüggésben állhat a lakóhelyül szolgáló *oppidum* gazdasági helyzetével is. Azaz meggazdagodásuk forrása sok esetben a település számára elsőrendű megélhetést nyújtó tevékenységből vezethető le, ami azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy soraik között ne lennének jelen a „hagyományos”, fentebb már ismertetett vezetőréteg tagjai is (értelmiség, ingatlanbirtokosok, kereskedők és kézművesek stb.). A jelenséggel magam is többször találkoztam a forrásanyagban. Milyen típusú oppidumokat érdemes ebből a szempontból elsősorban megemlíteni?

A középkori magyar mezővárosok közül a talán legkönnyebben és legbiztosabban körülhatárolható csoportot a szőlőművelésre és borkereskedelemre berendezkedő, a középkor végétől-kora újkortól mindinkább monokultúrássá váló mezővárosok jelentették. A 15–16. századi kiváló és gazdag hegyaljai forrásanyag segítségével egyértelműen kimutatható, hogy a vezetőréteghez tartozó családok ezeken a településeken olykor generációkon keresztül ott voltak a tanácstagok között, emellett többszörös szőlőbirtokosok voltak és a felső-magyarországi városok polgárságával folytattak borkereskedelmet.⁶⁸ Ennek köszönhetően ők játszották a vezető szerepet a régió mezővárosi társadalmában is. Természetesen ez a sajátos elit nemcsak a Hegyalján fordult elő, hanem minden hasonló, külkereskedelemre termelő határvidéki szőlőrégióban megjelent. Kiemelten említeném meg ennek kapcsán a nyugat-magyarországi bortermelő mezővárosok ausztriai borimportját, amely szintén egy hasonlóan izmos bortermelő és borkereskedő réteget tudott helyzetbe hozni. Leginkább Kőszeg, Csepreg, Rohonc, Kismarton, Ruszt, Modor, Dévény, Bazin és Recse azok az oppidumok, amelyek beillenek ebbe a körbe.⁶⁹ Szintén hasonló lehetett a helyzet a bihari borvidéken, amelynek azonban rendelkezésre álló oklevélnyaga sajnos nem teszi lehetővé a mélyebb társadalmi elemzést.⁷⁰

A mezővárosi elit másik speciális típusa a máramarosi, királyi/királynéi birtokban lévő sóbányászoppidumokban (Huszt, Visk, Técső, Hosszúmező, Sziget) figyelhető meg. A régió mezővárosainak jobbágysága számára meghatározó volt a megélhetés szempontjából a huszti királyi uradalom, amelynek keretein belül a máramarosi sókamara

---

⁶⁶ Ágota rokonságára és a perekre: MNL OL DL 65645, MNL OL DL 65647, MNL OL DL 65653, MNL OL DF 270999. Az ügy lényegére lásd Gulyás 2011b: 189–190.

⁶⁷ MNL OL DL 19678; Schmidt-mayer 2011: 209.

⁶⁸ Gulyás 2009c, Gulyás 2017: 131–143.

⁶⁹ Bácskai 1964: 8–13.

⁷⁰ Bihar mezőváros egyik szőlőre vonatkozó ingatlanszerződése azonban azt sugallja, hogy társadalmi szempontból nagyon hasonló lehetett a situáció, mint más borvidékeken. Lakatos 2020: 154–157.

is működött.⁷¹ Az itteni elit jelentősen eltért az országban máshol megfigyelhető hagyományos mezővárosi vezetőrétegtől. Bevételeinek jelentős része ugyanis a sókamarai igazgatásban történő részvételből származott, amely nagy létszámú írástudó jelenlétét tette szükségessé. Így itt ez a kör főleg környékbeli, olykor távolabbról érkező literátus volt, akik a kamarai adminisztrációban tevékenykedtek, és vagy már eleve nemesként kerültek ide, vagy pedig jobbágyként helyezkedtek el a sókamaránál, s az itt folytatott szolgálataik révén szereztek az uralkodótól nemesi címet. Nem véletlen, hogy Sziget és Huszt lakosságának nagy része a középkor végétől már egyre inkább nemesi státuszú volt. A folyamat valamikor a 15–16. század fordulóján lendült fel, ekkoriban már egyre többen szereztek nemeslevelet a királytól, majd a 17. századra a lakosság jelentős része már ilyen státuszú volt.⁷² Különleges és országosan is egyedülálló fejlemény továbbá, hogy ez a kör Máramarosban szinte egyáltalán nem viselt tanácstagságot, amely nem volt képes versenyre kelni a kamara nyújtotta járandóságokkal. Azaz ez a csoport elkülönülni látszik a települések más jellegű vezetőrétegétől, akik az említett nemesi-literátusi társaság mögött csak másodhegedűs szerepet játszottak, kárpótlásul ott voltak ellenben a mezővárosok magisztrátusaiban bírói és esküdti címeket viselve. A jobbágyi státuszú literátusok tehát részt vettek a tanácsban. A máramarosi elitet fent leírt bevételeik mellett az ingatlanbirtoklás jellemezte leginkább, amelyből domináns részt hasítottak ki a malmok.⁷³ Mindenkire jellemző volt még (a sóbányászoktól és kamarai alkalmazottaktól kezdve egészen a kamaraispánig) a só kereskedelmébe királyi engedéllyel történő bekapcsolódás is, ami további jövedelemforrást jelentett.⁷⁴

Logikus feltételezés, hogy a máramarosi viszonyok az erdélyi sóbányász-mezővárosokban (Tordaakna, Désakna, Kolozsakna, Székakna, Vízakna) is hasonlóan alakultak, s forrásaink alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy ez valóban így volt. Itt a nemesség már korábban, a 15. század közepén megjelent, s láthatólag őket egyúttal a polgárok közé is számították.⁷⁵ Természetesen itt sem maradt el az újkori elnemesedés, mint azt például Tordán és Désen is megfigyelhető. A literátusok száma a bírói és esküdti székekben szintén jelentékeny volt.⁷⁶

⁷¹ Gulyás 2014a: 68–74.

⁷² A máramarosi nemesi rétegekre lásd Gulyás 2014a: 93–97. A kora újkori helyzetre: Glück 2008.

⁷³ A máramarosi mezővárosi társadalomra mindenre kiterjedő részletességgel és az okleveles források teljes körű ismertetésével lásd Gulyás 2014a: 89–101. Az ismert polgárok részletes listája és adataik uo. 113–122.

⁷⁴ Gulyás 2014a: 67, 71.

⁷⁵ Erre számos példát lehetne említeni: Pogány Miklós tordai nemes, máskor tordai polgár vidéki nemesi birtokokkal (MNL OL DL 29792 – 1447, MNL OL DL 36392 – 1459), Szőcsi Miklós tordai polgár felesége a nemes Dorottya (DL 30536, 1513), Szakál János dési nemesnek a mezővárosban háza és két sóhajója is van, azaz sószállítással is bizonyosan foglalkozhatott (MNL OL DL 36405 – 1525), Vásárhelyi Gergely tordai sókamaras megnesemesítése (MNL OL DL 50254 – 1526).

⁷⁶ Szász 2020; Lakatos 2023: 47–51.

Megint egészen máshogy alakult a kereskedő jellegű mezővárosok társadalmi fejlődése. A kereskedő rétegek minden *oppidumban* kiemelt helyzetben voltak, de vannak olyan esetek, amikor a település még intenzívebben be tudott kapcsolódni az árucserébe. Az egyik ilyen karakteres régió a lengyel határvidék északkeleti része, Bártfa környéke volt. A környékbeli kisvárosok intenzív árucseréjét a köztudottan gazdag bártfai városi levéltár anyaga alapján lehet megismerni. Bártfa környékén a Lengyelország felé irányuló árucserében főként német lakosságú mezővárosok egész sora (főleg Hannusfalva, Varannó, Gálszecs, Héthárs, Homonna, Sztropkó stb.) játszott komoly szerepet.⁷⁷ Kereskedőik mellett, hogy rendszeresen jártak Bártfára és a környékbeli lengyel kisvárosokba is, az országba behozott portékáikkal olykor egészen messzire, az Alföldig is eljutottak, a homonnaiak például 1466-ban a debreceni vásáron jelentek meg.⁷⁸ Heti- és éves vásáraik is vonzóak voltak: Gálszecszen egy alkalommal a kisszebeniek piacoltak, Varannón pedig a bártfaiak.⁷⁹ Kiviteli termékeik között fontos volt a hegyaljai és környékbeli bor, amelyet sokszor a bártfaiaknak adtak tovább, és ők szállították azt ki Lengyelországba. Varannón, Hannusfalván, Gálszecszen, Sztropkón is lehetett bort vásárolni.⁸⁰ Az élőállat is portékáik között szerepelt, például Varannón a sertés és a ló.⁸¹ Héthárs, Homonna, Jekelfalva, Varannó, Kurima kereskedői gyakran szereztek be lengyel eredetű halat, főként sózott heringet a bártfaiaktól, amelyeket az ország délebbi régiói felé adtak tovább.⁸² Hannusfalva termékei között felbukkant a bors, szintén Hannusfalva és Sztropkó pedig még vászonféhéritéssel is próbálkozott, Bártfa nem kis tiltakozását kiváltva.⁸³ Egy szó, mint száz, a fenti adatokat figyelembe véve kijelenthető, hogy a régió mezővárosainak kereskedelmi tevékenysége kiemelkedően intenzív volt, amely más oppidumokhoz képest jóval izmosabb kereskedőréteget eredményezett. Egyértelműen ők alkothatták e települések vezetőrétegeit, mint például a varannói János kereskedő, aki 1525-ben volt esküdte a lakóhelyén.⁸⁴ Nyilvánvalóan hasonló, elsősorban árucserében érdekelt mezővárosok egész sorát tudnánk még az ország más vidékeiről is megemlíteni.

Ezeknek olykor nem is kellett a határvidéken feküdni. A szakirodalomból jól ismert a középkori Bátor (a mai Nyírbátor) kiváló kereskedelmi helyzete, amely rendkívül kedvező fekvésének köszönhető. A Szatmár és Debrecen között közlekedő kalmárok ugyanis az Ecsedi-láp megkerülése miatt a mezővároson voltak kénytelenek áthaladni,

---

⁷⁷ Gulyás 2013: 329–330.

⁷⁸ MNL OL DL 55827.

⁷⁹ Bártfa II: 4028; Bácskai 1964: 31–32,

⁸⁰ Sorrendben: Bártfa II: 4421, 3583, 3637, 4546, 4293, 5302.

⁸¹ MNL OL DF 217618, MNL OL DF 213115.

⁸² MNL OL DF 217110, MNL OL DF 217069, MNL OL DF 217333, MNL OL DF 216228; Bártfa II: 5152. MNL OL DF 217110, MNL OL DF 216228.

⁸³ MNL OL DF 216479; Bártfa I: 770.

⁸⁴ MNL OL DL 47636.

s mindezek mellett a település az Erdély–Kassa közötti kereskedelmi forgalom egyik fontos állomása is volt.⁸⁵ 1332-ben kapott, árumegállító (vagy lerakati) jogot biztosító kiváltságlevele sok vitát váltott ki a szakirodalomban, ám véleményem szerint hiteles.⁸⁶ Hogyan tükröződik ez a helyzet a társadalmi képen? A mezőváros bekapcsolódott a tájközi árucserébe, többek között a szarvasmarha-kereskedelem egyik régiós központjává vált. A helyi elit egy része ebből következő módon mézárszéket üzemeltetett, amelyből már a 14. század közepén, a Bátoriak 1354. évi birtokosztályakor 18 (!) volt a településen, ráadásul nem is akárhol, hiszen mind a főtéren (!) helyezkedett el.⁸⁷ Maga a vágás azonban logikus módon minden bizonnyal nem itt folyhatott, hanem a település szélén, feltehetőleg a marhakereskedő-tőzsér réteg itt csupán árulta a portékáját, azaz gyakorlatilag boltokról lehet szó, ahol az üzleteket is megkötötték. A mézárszékekre a középkor legvégéről is van adatunk.⁸⁸ A helyi kereskedők közül ismerjük továbbá Harangi Ferencet, aki 1498-ban Twmmellenk Jakab budai polgárral kereskedett és bonyolódott kereskedelmi ellentétbe, részletesen sajnos nem ismert ügyében – amely során a nála lévő 75 forintnyi készpénz is szóba került – a mezőváros nem akárkihez, hanem a királyhoz fordult. Az is kiderült, hogy egy kisvárdai kereskedővel is üzleti kapcsolata volt.⁸⁹ Harangi Ferenc esetében itt egy jelentékeny mértékű készpénzzel bíró, Várdán is otthonosan forgó, budai polgárokkal kereskedő nyírbátori jobbágyról van szó. A mezőváros feltehetően remek lehetőséget teremtett a kereskedő polgársága számára a gazdagodásra, ami részint az említett jó földrajzi elhelyezkedésnek, részint pedig a komolyabb mértékű nemesi lakosságot és magasabb fogyasztói igényeket eredményező Batori-rezidenciáknak volt köszönhető. A rezidenciaként szolgáló mezővárosok egyébként is eltértek az átlagos oppidumoktól, a földesúr jelenléte egyszerre pozitív, de negatív hozadékkal is járt a lakosság számára. Ami azonban feltétlenül kedvező volt, hogy a rezidencia fenntartása általában erős piaci keresletet generált, amiből a mezővárosi polgárok profitálni tudtak. Cserében általában le kellett mondani az autonómia egy bizonyos részéről, ami az ugyanebbe a kategóriába is besorolható püspöki székhelyek esetében figyelhető meg a legerőteljesebben.⁹⁰

A fenti felsorolás persze korántsem teljes, mindössze problémafelvetésnek tekinthető. Bőven lehetne még említeni példákat a település gazdasági jellege és vezetőrétegének háttere közötti szoros összefüggésekre. Kijelenthető, hogy habár a mezővárosi elit egy része bizonyosan nagyon hasonló jellegű volt az egész országban (itt megemlítve például a mezőgazdasági árutermelésben érdekelt gazdagparaszti rétegeket), de a speciális

⁸⁵ A helyzet régóta jól ismert a szakirodalomban. Fügedi 1972: 338; Kubinyi 2000: 127.

⁸⁶ A szakirodalmat és a forrásokat részletesen ismerteti Gulyás 2024.

⁸⁷ MNL OL DL 4407.

⁸⁸ MNL OL DL 23320.

⁸⁹ MNL OL DL 20752.

⁹⁰ Összefoglalóan a problémára: Gulyás 2012.

gazdasági háttérrel rendelkező településeken egy részük feltehetően az ebből a háttérből adódó lehetőségeket meglovagolva tudott csak igazán meggazdagodni. A mezővárosi vezetőréteget ezért véleményem szerint mindig a lakóhelye gazdasági hátterének alapos ismeretében érdemes vizsgálni, ami viszont újra előtérbe helyezi azt a korábban már említett problémát, miszerint mekkora szükség lenne nagyobb hangsúlyt helyezni az *oppidumok* közötti különbségek feltárására és egy új mezővárosi „kategóriarendszer” kialakítására. Csak ez tenné lehetővé, hogy a mezővárosi társadalmat ne analóg és sematikus módon, kontextusából kiszakítva próbáljuk megismerni a jövőben, hanem annak belső struktúráit egyedi „életterén” belül értsük meg.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Diplomatikai Levéltár (MNL OL DL)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF)

Bártfa I: Iványi Béla 1910: *Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526. I. Kötet. 1319-től 1501-ig.* Budapest.

Bártfa II: Iványi Béla é. n.: *Bártfa Szabad Királyi Város levéltára 1319–1526. II. Kötet. 1501-1526.* (Kézirat)

ZSO: Mályusz Elemér et al. (szerk.) 1951–2022: *Zsigmondkori oklevéltár I–XV.* Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Acsády Ignác 1908: *A magyar jobbágyság története.* Budapest.

Bácskai Vera 1964: Mezőgazdasági árutermelés és árucseré a mezővárosokban a 15. században. *Agrártörténeti Szemle* (6.) 1–35.

Bácskai Vera 1965: *Magyar mezővárosok a 15. században.* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37.) Budapest.

Bácskai Vera 1971: A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején. In: Bónis György – Degré Alajos (szerk.): *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából.* Budapest, 9–34.

Békefi Remig 1906: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Budapest.

Blazovich László 2002: *Városok az Alföldön a 14–16. az Alföldön században.* (Dél-alföldi évszázadok 17.) Szeged.

- Fügedi Erik 1972: Mezővárosaink kialakulása a 14. században. *Történelmi Szemle* (14.) 321–342.
- Glück László 2008: Az öt máramarosi város lakosságának elnemesedése a 17. században. *Urbs* (3.) 95–110.
- Gulyás László Szabolcs 2008: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. *Századok* (142.) 437–462.
- Gulyás László Szabolcs 2009a: A középkori mezővárosok gazdasági-társadalmi szerepének megítélése a történelmi szakirodalomban. *Valóság* (52.) 2. 69–81.
- Gulyás László Szabolcs 2009b: Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez. *Névtani Értesítő* (31.) 47–61.
<https://doi.org/10.29178/NevtErt.2009.4>
- Gulyás László Szabolcs 2009c: Elite Citizens in the Market-towns of the Late Medieval Hegyalja. In: Attila Bárány – Attila Györkös (eds.): *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West*. (Speculum Historiae Debreceniense. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Kiadványai 1.) Debrecen, 227–242.
- Gulyás László Szabolcs 2011a: Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében. *Helynévtörténelmi Tanulmányok* (6.) 175–195.
- Gulyás László Szabolcs 2011b: Mezővárosi polgárok kegyes adományai a középkorban. In: Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás (szerk.): *Debrecen város 650 éves. Várostörténelmi tanulmányok*. (Speculum Historiae Debreceniense 7.) Debrecen, 2011. 183–204.
- Gulyás László Szabolcs 2012: Rezidencia és városfejlődés: földesúr és mezőváros a középkori Magyarország északkeleti részén. *Urbs* (7.) 201–226.
- Gulyás László Szabolcs 2013: Megjegyzések az északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. *Századok* (147.) 317–346.
- Gulyás László Szabolcs 2014a: *Városfejlődés a középkori Máramarosban*. (Erdélyi tudományos füzetek 280.) Kolozsvár.
<https://doi.org/10.36240/etf-280>
- Gulyás László Szabolcs 2014b: Vásári forgalom és vásározók a középkori Észak-Alföld és peremvidéke mezővárosaiban. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): *Piacok a társadalomban és a történelemben. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténelmi Egyesület 2012. évi, debreceni konferenciájának kötete*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 26.) Budapest, 103–114.
- Gulyás László Szabolcs 2015: A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténelmi vonatkozásai a történelmi személynévтан tükrében II. Személynévadás és kézműipar. *Névtani Értesítő* (37.) 137–156.
<https://doi.org/10.29178/NevtErt.2015.10>
- Gulyás László Szabolcs 2017: *Mezővárosi önkormányzat a középkori Hegyalján*. Budapest.

- Gulyás László Szabolcs 2018: A mezővárosok kialakulásának birtokjogi vonatkozásai
In: Ionut Costea – Ovidiu Ghitta – Sipos Gábor – Rüszt Fogarasi Enikő (szerk.):
*Cluj – Kolozsvár – Clausenburg 700. Várostopörténeti tanulmányok. Studii de istorie
urbana*. Főszerk. Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 321–328.
- Gulyás László Szabolcs 2019: Literátus szerepek – literátus egzisztenciák. Középkor végi
írásstudók a rurális térben. In: Haraszi Szabó Péter – Kelényi Borbála – Simon Zsolt
(szerk.): *Mindenki vágyik a tudásra, de az árát senki sem akarja megadni. Az oktatás
finansziális háttere és haszna a középkorban és a korai újkorban*. Budapest, 15–37.
- Gulyás László Szabolcs 2020: Nyírbátor középkori főterei. Településtopográfiai re-
konstrukciós kísérlet. *Új Nézőpont* (7.) 3. 5–39.
- Gulyás László Szabolcs 2024: Megjegyzések Nyírbátor árumegállító jogához és 1332.
évi okleveleinek hitelességéhez. In: Kókai Sándor – Csüllög Gábor (szerk.): *Táj,
társadalom, kultúra. Tiszteletkötet Frisnyák Sándor kilencvenedik születésnapjára*.
Nyíregyháza, 231–252.
- Kanyó Ferenc 2015a: Óbuda városa és polgársága a késő középkorban (1301–1541).
In: Simon Katalin – Vindus Melinda (szerk.): *Ezer éve Óbudán*. Budapest, 29–44.
- Kanyó Ferenc 2015b: A késő középkori Óbuda város magisztrátusa 1526-ig. In: Gál
Judit – Kádas István – Rózsa Márton – Tarján Eszter (szerk.): *Micae Medieuales IV.
Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest,
133–156.
- Kanyó Ferenc 2016: Szempontok Óbuda késő középkori polgárságának vizsgálatához.
In: Fábíán Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya (szerk.):
*Micae Medieuales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és
Európáról*. Budapest, 159–172.
- Kolmann Örs László 2004: Szempontok az észak-gömöri központi helyek középkori és
kora újkori fejlődésének vizsgálatához. In: Neumann Tibor (szerk.): *Várak, templo-
mok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest–Piliscsaba, 97–172.
- Kubinyi András 1989: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: Somfai Balázs (szerk.):
*A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (11–19.
század)*. Veszprém, 87–93.
- Kubinyi András 1994: A középkori Pápa. In: Kubinyi András (főszerk.): *Tanulmányok
Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 75–124.
- Kubinyi András 2000: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld
szélén*. (Dél-alföldi évszázadok 14.) Szeged.
- Ladányi Erzsébet 1980: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a ma-
gyar városfejlődésben. *Történelmi Szemle* (23.) 450–477.
- Lakatos Bálint 2019: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő
középkori Magyarországon 1301–1526*. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak).
Budapest.

- Lakatos Bálint 2020: Bihar, Szalárd, Várad. Mezővárosi és városi oklevelek Bihar megyéből a Zsigmond-korban. In: Zsoldos Attila (szerk.): *Nagyvárad és Bihar a Zsigmond-korban*. (Tanulmányok Biharország történetéről 8.) Nagyvárad, 149–194.
- Lakatos Bálint 2023: Torda város öngazgatási szervezete és működése a 16. század végéig. *Erdélyi Múzeum* (85.) 1. füzet 19–52.
<https://doi.org/10.36373/em-2023-1-3>
- Mályusz Elemér 1953: A mezővárosi fejlődés. In: Székely György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest, 128–191.
- Petrovics István 2022: Városok és központi helyek a középkori Duna–Tisza–Maros közben. In: Erdész Ádám – Halmágyi Miklós (szerk.): *Mezővárosok a Dél-Alföldön*. Gyula, 33–65.
- Schmidtmayer Richárd 2011: Tata, egy jelentős mezőváros és polgárai a késő középkorban. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* (17.) 191–222.
- Solymosi László 1996: Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: Hermann István (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből 2*. Pápa, 20–31.
- Szabó István 1938: Hanyatló jobbágyság a középkor végén. *Századok* (72) 10–59.
- Szabó István 1948: A parasztság társadalmi rétegei a középkor végén. In: Szabó István (szerk.): *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 5–29.
- Szabó István 1954: Az 1351. évi jobbágytörvények. *Századok* (88.) 497–527.
- Szabó István 1969: *A középkori magyar falu*. Budapest.
- Szabó István 1971: *A falurendszer kialakulása Magyarországon. 10–15. század*. Budapest.
- Szabó István 1976: *Jobbágyok – parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből*. Sajtó alárendezte és a bevezetőt írta Für Lajos. Budapest.
- Szakály Ferenc 1995: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. (Humanizmus és reformáció 23.). Budapest.
- Szász Anikó 2020: Nemesek Désen (1541–1600). In: Bogdándi Zsolt – Lupescu Makó Mária (szerk.): *Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére*. Kolozsvár, 423–434.
- Szende László 2008: Középkori kézművesség. In: Kubinyi András – Laszlovszky József – Szende László (szerk.): *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 199–228.
- Székely György 1953: A parasztság differenciálódása. In: Székely György (szerk.): *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Budapest, 400–411.
- Székely György 1961: Vidéki termelőágak és árukereskedelem Magyarországon a 15–16. században. *Agrártörténeti Szemle* (3.) 309–343.
- Szűcs Jenő 1955: *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. Budapest.

Gulyás László Szabolcs: A középkor végi mezővárosi vezetőréteg jellemzői és vizsgálatának...

Tóth Péter – Kubinyi András (szerk.) 1996: *Miskolc története I. A kezdetektől 1526-ig.*
(Miskolc története 6 kötetben) Miskolc.

Vajk Borbála 2021: Ikervár a késő középkorban 1. rész, 2. rész. *Vasi Szemle* (75.)
174–190, 301–322.